

ПОДОРОЖНИЙ Є. Ю.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри адміністративного права
та процесу
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

У статті на основі наукових поглядів учених розглянутий та запропонований перелік принципів формування юридичної відповідальності в трудовому праві. Наголошено, що принципи в силу своїх специфічних властивостей значним чином обумовлюють характер та зміст інституту юридичної відповідальності. Доведено, що принципи виступають свого роду несучими елементами у правовій конструкції юридичної відповідальності.

Ключові слова: *принципи, юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності, трудове право.*

В статье на основе научных взглядов ученых рассмотрен и предложен перечень принципов формирования юридической ответственности в трудовом праве. Отмечено, что принципы в силу своих специфических свойств в значительной степени обуславливают характер и содержание института юридической ответственности. Доказано, что принципы выступают своего рода несущими элементами в правовой конструкции юридической ответственности.

Ключевые слова: *принципы, юридическая ответственность, принципы юридической ответственности, трудовое право.*

The article, based on scientific views of scholars, examined and proposed a list of principles of legal liability in labor law. Emphasized that principles due to their specific properties, largely determine nature and contents of institute of legal responsibility. It is proved that principles are kind bearing elements in legal construction of legal liability.

Key words: *principles, legal liability, principles of legal liability, labor law.*

Вступ. Досліджували принципи формування юридичної відповідальності в трудовому праві такі вчені, як: М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, Г.І. Дутка, В.М. Кириченко, О.М. Куракін, В.Б. Авер'янов, О.Ф. Скакун та інші. Проте, на нашу думку, зазначена у статті проблематика потребує подальшого дослідження та доопрацювання.

Постановка проблеми. Формування юридичної відповідальності в трудовому праві, як і в будь-якій галузі національного права України, ґрунтується на певних принципах. Зауважимо, що специфічний характер відповідальності, обумовлений її негативним аспектом, вимагає ретельного та змістовного підходу до питання правового врегулювання даного інституту. При цьому особлива увага має бути приділена принципам, які виконують роль відправних начал для будь-якого правового явища. Адже принцип позначає щось головне, якусь ідею чи закономірність, яка виступає відправною у діяльності кого– або чого-небудь, чи є основою створення, організації або пояснення чогось.

Саме тому **метою статті** є: дослідити принципи формування юридичної відповідальності в трудовому праві.

Результати дослідження. Під принципами формування інституту юридичної відповідальності слід розуміти сукупність вироблених на підставі наукового аналізу об'єктивно існуючих закономірностей суспільного життя, вимог і правил, на яких має ґрунтуватися процес запровадження юридичної відповідальності. На нашу думку, до основних принципів, з огляду на які має відбуватися формування юридичної відповідальності, слід віднести такі:

– об'єктивність та доцільність. Більшість дослідників, розмірковуючи про принципи відповідальності, вказують, як правило, верховенство права та (або) законність, наголошуючи при цьому, що ці принципи ні за яких умов не можуть порушуватися з мотивів доцільності (чи недоцільності). Ми згодні з такою позицією, однак вона, без сумніву, правильна тоді, коли йдеться про принципи застосування юридичної відповідальності у той час, як ми ведемо мову про принципи її формування. І тут, на нашу думку, першочерговими є саме вимоги об'єктивності та доцільності, адже відповідальність, як правовий інститут, тобто сукупність однорідних норм, повинна запроваджуватися у тій чи іншій сфері суспільних відносин тоді, коли: по-перше, потреба у ній (відповідальності) обумовлена об'єктивним станом справ у цій сфері; по-друге, інші забезпечувальні засоби не мають належної ефективності. Доцільність вимагає, щоб встановленню юридичної відповідальності передувало всебічний аналіз усіх «за» та «проти». О.Ф. Скакун у контексті принципів застосування відповідальності зазначає, що доцільність полягає у відповідності обраного засобу впливу на правопорушника меті юридичної відповідальності (захистити правопорядок, виховати поважне ставлення до права), що вимагає: індивідуалізації державно-примусових заходів залежно від ваги правопорушення і властивостей правопорушника як особи, котра підлягає відповідальності; пом'якшення відповідальності і навіть відмовлення від застосування засобів відповідальності за наявності можливості досягти її цілей іншим шляхом [1, с. 466–467]. Є.В. Березовська, розглядаючи доцільність юридичної відповідальності, пише, що вона нерозривно пов'язана із невідворотністю відповідальності. Відповідальність настає невідворотно, тому що вона доцільна. Неприпустимо звільнення порушника від відповідальності без законних підстав під приводом тяжкості, доцільності, ефективності, політичних, ідеологічних та інших неправових мотивів [2, с. 89]. У той же час дослідниця підкреслює, що слід відрізняти доцільність відповідальності як юридичного явища і визначення доцільності в процесі правозастосування, в ході залучення

особи до відповідальності, при визначенні йому міри покарання. В цьому випадку доцільність полягає в відповідності обраних щодо порушника заходів впливу цілям юридичної відповідальності. Якщо цілі відповідальності можуть бути досягнуті без її реалізації, закон допускає звільнення винного від відповідальності [2, с. 89–90];

– гуманізм та верховенство права. За висловом М.В. Цвіка, принцип гуманізму – одна з найважливіших ціннісних характеристик цивілізованого суспільства, що визнає благо людини, його право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей критерієм прогресивності соціальних інститутів [3, с. 195]. Далі правник відмічає, що у праві прояв принципу гуманізму означає закріплення у правових формах відносин між людиною, державою і суспільством на основі визнання самоцінності людської особистості, невід’ємності її прав і свобод, поважання її гідності, захисту від свавільного втручання у сферу особистого життя. Принцип гуманізму в праві знаходить своє втілення в цілому ряді нормативних положень різноманітної галузевої належності, таких як: ніхто не може бути безпідставно заарештованим або утримуватися під вартою; батьки зобов’язані утримувати дітей до їх повноліття; ніхто не може бути підданий катуванню, іншим жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують його гідність, видам примушування і покарання; заборона допуску преси і публіки на судовий розгляд із міркувань моралі [3, с. 195]. Ю.С. Шемшученко у своїй юридичній енциклопедії пише, що гуманізм у праві – одна з найсуттєвіших, органічно властивих праву якостей. У філософському і соціологічному розумінні право – загальна міра свободи, рівності та справедливості у суспільстві, яка повинна визначати конкретний зміст кожної конкретної правової норми. Саме такі соціальні цінності, як свобода, рівність, справедливість, становлять сутність гуманізму [4]. О.Ф. Скакун вважає, що принцип гуманізму розкриває одну з найважливіших ціннісних характеристик права – домінування у формуванні та функціонуванні правової системи природних невідчужуваних прав людини. Це – право на життя, здоров’я, особисту свободу та безпеку, право на охорону своєї честі та репутації, недоторканність особи та ін.; створення всіх умов, необхідних для нормального існування та розвитку особи [5, с. 224–225]. З точки зору, яку висловлюють В.М. Кириченко та О.М. Куракін, принцип гуманізму означає визнання людини найвищою соціальною цінністю, домінування у формуванні і функціонуванні правової системи невід’ємних природних прав і свобод людини (право на життя, здоров’я, особисту свободу, недоторканість тощо) [6, с. 97].

– Що ж стосується верховенства права, то даний принцип, – пише В.Б. Авер’янова, полягає у підпорядкуванні всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, а також пріоритетності цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної соціальної правової держави [7, с. 7]. В.В. Копейчиков вважає, що верховенство права передбачає неухильне дотримання правових принципів незалежно від міркувань стосовно їхньої політичної доцільності [8, с. 194]. На думку Г.І. Дутки, зміст верховенства права, як принципу, полягає у тому, що права людини визнаються вищою соціальною цінністю і мають загальнорегулятивне значення. Даний принцип передбачає, насамперед, верховенство Конституції, що закріплює і гарантує визнаний міжнародним співтовариством каталог прав людини, а також дотримання конституційної вимоги про правовий характер законів, найбільш предметним критерієм якого є невідчужувані права людини [9, с. 9]. У цьому контексті слід відмітити постанову Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», в якій встановлено, що принцип верховенства права полягає у тому, що конституційні права і свободи людини та громадянина є безпосередньо діючими, вони визначають зміст та спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя [10]. Також варто відзначити рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м’якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004, в якому зазначається, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозасто-

совну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [11]. Окремим виявом справедливості, зазначається у рішенні КСУ, є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права є, передусім, недискримінаційним підходом, неупередженістю. Це означає, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні з тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [11].

Таким чином, принципи гуманізму та верховенства права вимагають, щоб відповідальність запроваджувалася тільки з метою захисту людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, як найвищих соціальних цінностей, а також інших прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави в цілому. При цьому обмеження прав людини і громадянина допускаються, однак вони можливі тільки у випадках, чітко визначених Конституцією та законами України, і застосовуються як крайній захід для досягнення більш високої соціальної мети;

– законність. В.В. Копейчиков у своїх працях відмічає, що законність є одним із основоположних принципів діяльності державних органів, громадських організацій, роботи посадових осіб і поведінки громадян. Дотримання законності є найважливішим напрямком формування правової держави. Законність – це такий режим державного і суспільного життя, при якому забезпечується повне й неухильне дотримання і виконання законів, підзаконних актів усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами [12, с. 208]. З точки зору М.В. Цвіка законність може бути визначена, як режим правомірної діяльності органів держави, який знаходить свій вияв у прийнятті правових законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також у їх неухильному додержанні, точному і однаковому виконанні і правильному застосуванні всіма органами держави, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями [2, с. 388].

В.П. Іванов у контексті дослідження законності пише, що вона являє собою багатопланове явище. На його думку, в якості найбільш значущих ознак законності можна назвати такі: загальність, яка проявляється в тому, що всі, хто знаходиться в межах дії норм права, зобов'язаний їх дотримуватися; ніхто не може ухилитися від цього: ні окремий громадянин, ні сама держава, ні її представники; законність є найважливішою вимогою (принципом) діяльності суб'єктів правотворчої і правозастосовчої сфери. При цьому автор наголошує, що вона є саме принципом діяльності, а не самою діяльністю [13, с. 252–253]. Виходячи із цього, правник визначає законність, як систему реально чинного права, що характеризується повним здійсненням і реалізацією правових законодавчих актів державними органами, посадовими особами, громадськими організаціями, що забезпечують використання і захист прав і свобод громадян. Сутність законності В.П. Іванов вбачає у тому, що вона є вимогою сувереного і неухильного здійснення норм правового закону суб'єктами правового життя. Внаслідок цього законність, як принцип, проголошується і закріплюється в законодавстві, як основоположна ідея існування та діяльності всіх суб'єктів права [13, с. 253]. В.О. Котюк вважає, що законність передбачає особливий режим або процес діяльності держави й інших суб'єктів суспільних відносин, суть якого виражається у такому:

- наявність добре продуманої системи правових законів і підзаконних нормативно-правових актів;
- точне і повне закріплення правового статусу (прав і обов'язків) усіх учасників правовідносин;

– точне і неухильне виконання і дотримання законів та інших нормативно-правових актів всіма посадовими особами і громадянами [14, с. 110].

Отже, законність, як принципова вимога до формування інституту юридичної відповідальності, полягає в тому, що остання (тобто відповідальність) повинна встановлюватися з урахуванням конституційних вимог, положень міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Україною, та інших законів України у чітко визначеному законодавством порядку. У демократичній правовій державі законність є свого роду логічним продовженням принципів гуманізму та верховенства права, однак при цьому важливо відзначити, що їх ні в якому разі не можна ототожнювати, оскільки право у його найглибшому розумінні – це уособлення ідеї свободи, справедливості та рівності, а законність – лише форма існування, об'єктивації цієї ідеї. Однак дана форма існування права, по-перше, не єдина, а по-друге, її зміст може і не відповідати ідеї права – так звані неправові закони. У даному контексті доречним буде відзначити вищезгадане рішення КСУ від 02.11.2004 № 15-рп/2004, в якому зазначається, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством, як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [11];

– науковість. Даний принцип вимагає, щоб процес запровадження юридичної відповідальності був науково обґрунтованим, тобто спирався на якісну, змістовну теоретичну базу, що є важливою гарантією якісного та ефективного функціонування досліджуваного юридичного інституту на практиці. Із принципу науковості випливають такі вимоги:

- ознайомлювати з історією винаходів;
- об'єктивно висвітлювати наукові факти, поняття, теорії;
- ознайомлювати з новими досягненнями;
- показувати перспективи розвитку науки;
- озброювати учнів методами науки;
- коригувати знання, здобуті самостійно за допомогою засобів масової інформації;
- пояснювати значення теорії для практики;
- розкривати внутрішні зв'язки і відношення, причинно-наслідкові зв'язки в процесах і явищах [15];

– виваженість (або збалансованість), яка полягає у тому, що юридична відповідальність повинна у собі грамотно поєднувати регулятивно-виховний та кально-репресивний аспекти. З одного боку, вона має ефективно застерігати осіб від протиправних дій та спонукати до правомірної поведінки, а з іншого – забезпечувати відновлення правової справедливості та спокутування правопорушником своєї вини перед іншими особами, яким він завдав шкоди своїми протиправними діями, та суспільством у цілому.

Висновок. Отже, підсумовуючи розглянуте у цьому дослідженні, можемо зробити висновок про те, що принципи в силу своїх специфічних властивостей значним чином обумовлюють характер та зміст інституту юридичної відповідальності. Адже саме вони виступають свого роду несучими елементами у правовій конструкції юридичної відповідальності. Тож перед тим, як її запроваджувати, спершу необхідно визначити коло ключових принципів, що визначатимуть основні орієнтири та пріоритети, засадничі вимоги, на підставі та з огляду на які здійснюватиметься формування зазначеного правового інституту для того, щоб гарантувати його відповідність сутнісній ідеї права, забезпечити стабільність, практичну дієвість та ефективність.

Список використаної літератури:

1. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. – 2-ге видання. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.

2. Березовская Е.В. Принципы юридической ответственности, как системное образование / Вестник Казанского юридического института МВД России. – Вып. № 3 / 2011. – С. 84–92.
3. Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. // За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю70 Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/1028/58/1/12/#19224>.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
6. Кириченко В.М., Куракін О.М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
7. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права: черговий етап // Право України. – 2000. – № 7. – С. 6–8.
8. Копейчиков В.В. Правознавство. – К.: Юрінком Інтер. – 2006. – 748 с.
9. Дутка Г.І. Закон у системі нормативно-правових актів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г.І. Дутка // Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 203 с.
10. Постанова № 9 Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.1996 р. // Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0009700-96>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
12. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; за ред. В.В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с. – Бібліогр.: с. 312.
13. Иванов А.А., Иванов В.П. Теория государства и права / Курс лекций, учебное пособие. – М. – ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 303 с.
14. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій. Навч. посібник для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
15. Основи дидактики : навч. посіб. / В.М. Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с. (Серія «Альма-матер»).

